

УДК 37 (09) (477. 4/7)

Наталія Андрійчук

аспірант кафедри педагогіки

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ВИДАТНІ УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ – ВЧИТЕЛІ НАРОДНИХ ШКІЛ І ОРГАНІЗАТОРИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

На кінець XIX – початок XX століття в Україні було створено систему початкової освіти, яка була покликана задовольняти потреби населення в елементарній писемності. Ці заклади в губернських містах називалися головними народними училищами, а в повітових – малими народними училищами. Вони готували переважним чином канцеляристів і не давали загальноосвітньої підготовки та високого рівня знань. Існували також, так звані, дяківські школи, куди український народ охочіше віддавав своїх дітей на навчання [3]. Згідно з „Положенням про початкові народні училища” 1864 року, на території України зберігалися всі типи початкових шкіл, передбачені шкільним статутом 1828 року, а саме: повітові й сільські школи Міністерства народної освіти, сільські училища міністерств державних маєтностей і внутрішніх справ, церковнопарафіяльні та єпархіальні школи. Вони оголошувалися загальностановими, всі мали одну назву – початкові народні училища і повинні були працювати за єдиним планом і програмою [8].

Оскільки переважна більшість українського населення була закріпаченою, то не відчувала гострої необхідності в освіті. Однак, відміна кріпосного права об’єктивно вплинула як на суспільний устрій країни, так і на життя пересічного українця, який ще не усвідомлював необхідності пристосування до нових умов свого існування. На відміну від широких народних мас, інтелігенція розуміла нагальну потребу в загальній освіті населення, яка мала реалізуватися через народні школи на всій території Російської імперії загалом. Якщо говорити про Україну зокрема,

становлення української народної школи стало можливим завдяки таким видатним вченим – учителям та організаторам педагогічної освіти, як К.Ушинському, М.Драгоманову, Б.Грінченку, С.Васильченку, М.Корфу та іншим.

Усіх цих педагогів характеризувала велика любов до своєї справи. Вони вірили у розвиток української народної школи і докладали великих зусиль для досягнення цієї мети. Вони вважали, що успіх народної освіти можливий лише у тому випадку, коли народний учитель любить свою справу, коли він з повагою і розумінням відноситься до учнів, коли він заохочує і зацікавлює їх. Але не тільки від учителів залежить любов учнів до своєї школи. Всі вище згадані педагоги своїми працями намагалися довести уряду, що заохочувати потрібно також і учителів, тому, що з маленькою заробітною платою і без умов для плідної праці дуже важко досягти успіху. Крім того, вони вважали, що самоосвіта – це не найкращий спосіб підготовки учительських кадрів, для чого необхідно створювати учительські семінарії на всій території країни і в достатній кількості.

Основоположником наукової педагогіки й теорії народної школи в Україні є видатний педагог, автор праць з теорії та історії педагогіки, підручників для початкового навчання **Костянтин Дмитрович Ушинський (1823/1824 – 1870)**. Педагогічна діяльність К. Ушинського, що була спрямована саме на етнопедагогічне наповнення освіти, розпочалася 1854 року, коли він став викладачем, а згодом і інспектором Гатчинського сирітського інституту. Працюючи тут, він мав змогу долучитися до практичної педагогічної діяльності й розробки основних проблем педагогічної науки.

Велике враження на К. Д. Ушинського справила праця М. І. Пирогова „Вопросы жизни”, що надихнула його написати свою першу педагогічну статтю „Про користь педагогічної літератури”. Це була перша програмна педагогічна праця, в якій серед інших важливих соціально-

педагогічних проблем, піднімалася й проблема народності виховання й навчання. Через деякий час вийшли й інші праці вченого: „Три елементи школи”, „Про народність у громадському вихованні”, „Про заходи поширення освіти через грамотність” та ін. [9].

В 60-х роках XIX століття К. Ушинський вивчав народну школу та вчительські семінарії. Він мав свою точку зору на те, якою повинні бути роль і статус учителя в суспільстві, його професійна майстерність. Він вважав, що нічого: ні підручники, ні моральні сентенції, ні система покарань і нагород не впливають на учнів сильніше, ніж учитель, що викладає предмет. Водночас принцип народності, на його думку, повинен бути домінуючим при навчанні дітей у народних школах [5].

Відомий педагог, методист, діяч у галузі народної освіти, **Микола Олександрович Корф (1834 – 1883)**, за своїми поглядами належав до прихильників реформаторського шляху перетворення Росії, як і К.Д. Ушинський. Педагогічна діяльність М. О. Корфа припадає на 60-ті роки XIX століття, коли відбулася відміна кріпосного права і першочерговим завданням стало створення популярної народної школи і запровадження загального початкового навчання. Питання про народну освіту такого рівня піднімали окремі земства і мали на те ряд соціально-економічних причин. Одночасно мова йшла і про реформу народної школи, тобто зміну характеру, змісту і методів навчання, які існували на той час у народних школах. Саме в цих питаннях і проявив себе талант видатного вченого-педагога.

У 1867 році М. О. Корф організував першу земську народну школу, спираючись на досвід роботи у новому типі сільської школи, яку він створив, розробивши для неї навчальні посібники та методику навчання. На той час, коли барон Корф розпочав свою безпосередню діяльність у шкільній справі, вона перебувала у жалюгідному стані. Викладання предметів відбувалося одноманітно, у старий спосіб. Учні, переважним

чином, лише запам'ятовували, зазубрювали, мало що розуміючи, і, отже, виносили дуже мало знань із школи. Вчителі не мали педагогічної освіти, приміщення були незручними, вологими та брудними. Через такий стан речей школи не користувалися популярністю серед сільського населення. Вони, звичайно, відкривалися, за наказами начальства, але бажаючих у них учитися було мало, і причиною цього була не огида сільського населення до писемності, а до тих шкіл, що існували на той час, до системи освіти: „До введення земств школи знаходились у веденні Міністерства Народної Освіти, але шкільна справа була в жалюгідному стані. Викладання велося по-старому, рутинно; учні, більшістю своєю брали все пам'яттю і виносили дуже мало знань із школи; вчителі були абсолютно позбавлені педагогічної освіти; шкільні приміщення відрізнялися незручністю, сирістю, брудом. Школи не користувалися співчуттям сільського населення; вони, правда, відкривалися в різних містах, за наполяганням начальства, але так само швидко і закривалися; багато училищ залишалося без учнів [6,с.11].”

У М. О. Корфа була своя думка про те, якою повинна бути ідеальна початкова школа. Ця думка відрізнялася від усіх інших, що існували на той час: він вважав, що викладання у початковій школі має здійснюватися лише одним учителем, і кожен учитель повинен мати лише один клас. Учитель має застосовувати різноманітні методи навчання, враховувати індивідуальні здібності дитини, використовувати наочність, тобто робити все, щоб навчання не було поверховим. На думку педагога, програма початкової народної школи повинна включати такі предмети: читання, письмо, обчислювання, світознавство та Закон Божий. Крім того, М. Корф зазначав, що навчання має здійснюватися рідною мовою, але з обов'язковим вивченням російської [9].

Великий вклад у розвиток початкової народної школи зробив видатний історик, просвітитель, публіцист та громадський діяч **Михайло**

Петрович Драгоманов (1841 – 1895). Свою педагогічну діяльність, пов'язану з народними школами, Драгоманов розпочав у 1862 році, коли погодився вести навчальні курси для підготовки сільських учителів. Після того, як курси було закрито, можна помітити перерву в його освітній діяльності, оскільки в цей час він займався історичними науковими дослідженнями.

У своїх статтях М. П. Драгоманов поряд із проблемами загальношкільними порушував і труднощі, яких зазнавали вчителі, особливо сільські, маючи принизливе становище і не маючи ні допомоги, ні можливості порадитися з освіченими людьми, ні бібліотеки.

Основною ідеєю педагогічних поглядів М. Драгоманова була ідея народності, яку він обґрунтував у більшості своїх статей. Сутність цієї ідеї полягала в тому, щоб позбавити освіту українського народу станово-класової, національної, матеріальної та мовної дискримінації. Учений негативно ставився до всього, що було пов'язане з дискримінацією України та її народу, він виступав за повне перетворення денаціоналізованих навчальних закладів на українські, за використання у школі підручників, написаних рідною для школярів мовою. У своїх статтях М. Драгоманов розглядав широке коло проблем, які також стосувалися питання підготовки кадрів для народних шкіл. Він детально аналізував становище народного вчителя в Україні, доводив його принизливий матеріальний стан, через те, що ця професія вважалася на той час найменш престижною [4].

На думку М. Драгоманова, народним учителем має бути така людина, яка бачить народне горе і співчуває йому, яка віддається справі вся – лише тоді можна буде побачити результат її роботи: „ ... і коли він дійсно здатний бути вчителем, він полюбить дітей, школу, почне думати як би ліпше вивчити дітей читати, рахувати, думати, говорити, бути добрими

й правдивими серед себе. І ось школа стає для нього ціль життя і праці” [7].

Безпосереднє відношення до народної освіти, а саме до народної школи мав видатний педагог, письменник та громадський діяч **Борис Дмитрович Грінченко (1863 – 1910)**. Ще будучи юнаком, він почав цікавитися українською літературою, а саме творами Т. Шевченка та І. Котляревського. Це було заборонено на той час, і, тому, через скаргу директорів на впадіння молодого Б. Грінченка, його було виключено із школи, посаджено за ґрати на півтора місяця із подальшою заборонаю отримання освіти. Але, завдяки клопотанням його впливового дядька, Б. Грінченку було дозволено готуватися до екзаменів за вчительською програмою до Харківського університету [1].

Склавши екстерном іспити при Харківському університеті, Б. Грінченко, працював певний час народним учителем у селі. В 1881 році він почав працювати в селі Введенське Зміївського повіту, через рік – в селі Трійчате, ще через рік його було переведено до села Олексіївка, того ж повіту. Ті проблеми, з якими стикнувся педагог, працюючи у сільських школах, а саме злиденні умови народних шкіл, тяжке матеріальне становище народних учителів, змусили його говорити про них на сторінках журналів та часописів у своїх статтях, що друкувалися під різними псевдонімами. Крім того, він брав участь в організації вчительських курсів у Змієві, очолював один із гуртків.

Впродовж шести років, починаючи з 1887, Б. Д. Грінченко працював учителем у земській однокласній школі в с. Олексіївка Катеринославської губернії, де створив свою власну дитячу бібліотеку, яка складалася з журналів та цікавих дитячих книжок і яка була дуже популярною серед дітей. Але освіта дітей не завершувалася у школі: важливу роль педагог відводив праці, трудовому вихованню, що поряд із розумовим та моральним розвитком сприяло фізичній досконалості дитини [1].

Б. Грінченко відводив велику роль підготовці учительських кадрів для народних шкіл, яка повинна була проводитися в учительських семінаріях. Народні вчителі, на його думку, повинні були бути якомога ближче до народу, вони повинні були розуміти тогочасне становище народу. Народний учитель, щоб бути достойним цього звання повинен був говорити одною мовою з народом, а не бути чиновником серед свого народу. Досягненню цієї мети сприяло би, на погляд Б. Грінченка, навчання рідною мовою не тільки в народних школах, але й учительських семінаріях [5].

Педагог створив ряд підручників для навчання дітей у народних школах: „Українську граматику до науки читання й писання”, „Рідне слово: українська читанка”, „Словарь української мови” та ряд статей, в яких не тільки критикував положення тогочасної народної школи, але й давав слушні рекомендації щодо реорганізації школи в Україні. Серед них були: необхідність загального безплатного обов’язкового початкового навчання, наступність між нижчою середньою та вищою освітою, навчання рідною мовою та ін.

Видатний український письменник, прогресивний громадський діяч, **Степан Васильович Васильченко (1879 – 1932)**, своєю писемною діяльністю та працями, що стосувалися проблем народної освіти сприяв її розвитку і розповсюдженню.

С. Васильченко закінчив Коростишівську вчительську семінарію і досить довгий час працював народним учителем. У цей період розкрився його талант як письменника. З перших років свого вчителювання він збирав матеріал прожиття селян, учителів і учнів, який потім використовував у своїх творах. Він писав твори, в яких критикував незадовільний стан народної освіти в Україні, злиденність народної школи, тяжке становище народних учителів. Все це С. Васильченко знав не з чуток, а з власного вчительського досвіду [2].

С. Васильченко мав чітке уявлення про те, якою повинна бути школа і педагогічний процес. На його думку, він повинен бути добре організований як для учнів, так і для вчителів; в учнях потрібно розвивати ініціативу, інтерес та пізнавальні здібності, в учителях – педагогічну майстерність. Учитель, на думку С. Васильченка повинен бути ерудований, мати авторитет серед учнів і їх батьків, бути прикладом для наслідування.

Розвиток народної школи кінця XIX – початку XX століття співпадає з розвитком учительських семінарій, що відбувався в той самий період часу. Це не дивно, тому що з відкриттям народних шкіл відчулася потреба в учительських семінаріях, метою яких було готувати кваліфіковані педагогічні кадри для початкових шкіл. Учительські семінарії не одразу досягли своєї мети, тому народні школи страждали від недостатньої кількості вчителів, не кажучи вже про добре підготовлених фахівців.

Громадські діячі, письменники. вчені того часу, безумовно, підтримували прогресивні ідеї педагогів про розвиток і розповсюдження освіти серед населення. Вони висловлювали свої ідеї щодо того, якою повинна бути школа, щоб дітям хотілося в ній учитися. Деякі з них створювали свої власні школи, які мали бути зразком для наслідування.

Ідеальна школа, на погляд учених, повинна бути максимально наближена до народу: вчителі в цій школі повинні бути всебічно розвиненими людьми, мати загальноосвітню підготовку: до них могли звернутися діти і їх батьки з будь якого питання; при школі повинна існувати велика бібліотека; підручники, а саме їх зміст, не повинні бути чужими для селян – тоді діти будуть розуміти їх.

Учителі повинні відчувати підтримку з боку місцевих органів влади зокрема, і з боку уряду загалом. Хоча, насправді, все відбувалося навпаки: більшість вчителів були самоучки і, іноді, не мали навіть елементарного поняття про педагогічну освіту і виховання дітей, а ті, що мали натхнення і

бажання працювати народними вчителями, не мали ані підтримки, ані можливості удосконалювати свою педагогічну майстерність, вони працювали з власного ентузіазму, з низькою зарплатнею, не очікуючи подяки від місцевих чиновників.

Уряд, з одного боку, розумів, що розвиток освіти необхідно підтримувати, а, з іншого боку, намагався звузити мету й задачі народної школи. За його вимогами, школа повинна виховувати в дітях любов до Бога і уряду, терпимість до бідності своїх батьків, а також давати деякі елементарні знання і навички, необхідні для практичного повсякденного життя. Про всебічний загальноосвітній розвиток особистості тут не йшлося.

Прогресивні педагоги абсолютно не погоджувалися з такими вимогами щодо мети народних шкіл. Вони бачили в народних учителях не ідейних вихователів підрастаючих поколінь, а майстрів шкільної справи, тому рекомендували учительським семінаріям звертати особливу увагу на ознайомлення вихованців з теоретичними і практичними знаннями в галузі педагогіки. Шляхом такої підготовки потрібно було виховати учителя всебічно, гармонійно розвиненого, фахівця своєї справи. Якщо у школі буде такий учитель, він зможе зробити її осередком культурного життя, цікавим і улюбленим місцем як для дітей, так і для дорослих.

Проектуючи мету і завдання української народної школи періоду кінця XIX – початку XX століття на сучасність, ми можемо зробити висновок, що сьогоденна школа мало чим відрізняється від тогочасної. Ми так само прагнемо до вдосконалення методики викладання предметів, зацікавлення учнів у відвідуванні школи, індивідуалізації навчального процесу, самоосвіти та самовдосконалення – це ті вічні цінності, що повинні бути властиві будь якій школі.

ЛІТРАТУРА:

1. Веркалець М.М. Педагогічні ідеї Б. Д. Грінченка. – К.: Т-во „Знання” УРСР, 1990. – 48 с.
2. Грушкевич І. Л. Педагогічна діяльність та педагогічні погляди Васильченка. – К.: Радянська школа, 1961. – 63с.
3. Історія педагогіки /За ред. проф. М. В. Левківського, докт. пед. наук О. А. Дубасенюк. – Житомир: Житомирський державний педагогічний університет, 1999. – 336 с.
4. Климчик Л.А. Педагогічні погляди М. П. Драгоманова: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. А. Климчик. – К., 1995. – 158 с.
5. Мосіяшенко В. А., Курок О. І., Задорожна Л. В. Історія педагогіки України в особах: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2005. – 266 с.
6. Педагогическая деятельность барона Н. А. Корфа / Народная школа. Педагогический сборник. Непериодич. изд. Под ред. М. С. Григорьевского. – Н. – Новгород: Электро-Типография Г. Искольдского, 1914. – Кн.І. - С.11
7. Русова С. Думки М. Драгоманова про освіту // Світло . – 1910. – Дек. – кн.4. – С. 30-33.
8. Столярчук Т. О. Організація праці народних учителів у церковнопарафіяльних школах у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія – 2003. №9. – С. 155-160.
9. Українська педагогіка в персоналіях: Навч. Посібник: У 2 кн. / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 1. – 624 с.; Кн. 2. – 552 с.

У статті описується стан української народної школи на кінець XIX – початок XX століття. Автор, аналізуючи історико-педагогічну літературу, робить висновок про великий внесок видатних українських вчених – учителів народних шкіл і організаторів педагогічної освіти, в розвиток української народної школи в зазначений історичний період. Акцент зроблено на таких видатних педагогах і просвітителях, як К. Ушинському, М. Драгоманову, Б. Грінченку, С. Васильченку, М. Корфу. Автор проводить паралель із сучасністю і намагається довести, що головні принципи роботи сучасної школи збігаються з метою і завданням української народної школи періоду кінця XIX – початку XX століття.

In the article the state of Ukrainian people's school in the period of the end of the XIXth - the beginning of the XXth century is described. The author makes the conclusion about great contribution of prominent Ukrainian scholars – teachers of people's schools and pedagogical education organizers to the development of Ukrainian people's school in the indicated period by analysing historical and pedagogical literature. The accent is made upon such prominent teachers and educators as K. Ushinskiy, M. Dragomanov, S. Vasylychenko, M. Korf. The author compares the period of the end of the XIXth - the beginning of the XXth century with the present time and tries to prove that the main principles of school work nowadays coincide with the aim and the task of Ukrainian people's school of the period mentioned.